

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «КОМУНІКАЦІЯ» І «СПІЛКУВАННЯ» В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Актуальність і необхідність дослідження іншомовної комунікативної компетентності на сучасному етапі розвитку психологічної і педагогічної науки обумовлена сутнісними протиріччями між практикою використання іншомовної компетентності й необхідністю її теоретичного осмислення, між розвитком іншомовної діяльності й необхідністю уточнення теоретико-практичного зв'язку цього процесу з розвитком особистісних структур, комунікативних і перцептивних здібностей, компетентності й професіоналізму.

Проблеми формування майбутнього фахівця, що відповідає умовам часу й демократичної держави, роблять актуальними питання розвитку іншомовної компетентності студентів, якості й технологій їхньої підготовки й обумовлюються гостротою рішення проблем, поставлених реформою вищої школи й широкомасштабними перетвореннями у системі вищої освіти на шляху до втілення ідей Болонського процесу.

Сьогодні поряд з економічними й правовими знаннями іноземні мови визнаються пріоритетним напрямком у сучасній освіті. Це багато у чому пов'язано із застосовуваними формами й способами практичної діяльності. Усе більш тісні зв'язки між країнами, розширення професійних контактів, комп'ютеризація сфери комунікацій, інформатизація професійної діяльності, освіти і науки продемонстрували суспільству необхідний рівень іншомовної компетентності у нових умовах і приводять до необхідності формування іншомовної комунікативної компетентності, тобто особистісної якості, що виражається у готовності й здатності діяти на основі іншомовних компетенцій у різних життєвих ситуаціях, у тому числі й у контексті професійної діяльності.

У латинській мові слово «communicatus» означає «причетність, спільність». Крім того, існувало дієслово «communico»: «А) робити загальним, робити спільно, брати участь, ділити ... 2) повідомляти ... 3) відплачувати; робити, надавати; 4) приєднувати, додавати, вносити; зв'язувати, з'єднувати; Б) спілкуватися, мати справу, мати зв'язки, водитися», і іменник «communitas»: «1) спільність, спілкування ..., 2) зв'язок..., 3) громадськість, громадське життя..., 4) товарицькість, увічливість, пестливість».

Під комунікацією у людському суспільстві мають на увазі спілкування (майже синонім у всіх мовах, крім російської), обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки і т.п. Відразу ж слід зазначити, що слово «обмін» у цьому випадку є явною метафорою.

Насправді, якщо ми обмінюємося ідеями, обмінюємося словами і т.п., то не втрачаємо своїх слів, ми взаємно збагачуємося ідеями іншого, співрозмовника. Більш правильно (за внутрішньою формою терміна) говорити про те, що ми хочемо поділитися думками, розділити з кимось свої почуття і т.п. (порівн. Англ. exchange і share).

Це — досить суттєве зауваження, що розділяє підхід до комунікації на дві парадигми: механістичну і діяльнісну. Під парадигмою маємо на увазі систему близьких поглядів ряду вчених, що збігаються за своїми основними принципами (термін американського фізика і філософа Т. Куна, автора відомої книги «Структура наукових революцій»). У механістичній парадигмі під комунікацією розуміється односпрямований процес кодування і передачі інформації від джерела і прийому інформації одержувачем повідомлення. У діяльнісному підході комунікація розуміється як спільна діяльність учасників комунікації (комунікантів), у ході якої виробляється загальний (до певної міри) погляд на речі й дії з ними. Для механістичного підходу характерний розгляд людини як механізму (механіцизм - «філософія заводної іграшки»), дії якої можуть бути описані певними кінцевими правилами, контекст зовнішнього середовища комунікації тут розглядається як шум, перешкода. Для іншого підходу характерні процесуальність, континуальність, контекстуальність. У цілому, останній підхід є більш близький до реальності життя і більш гуманістичний.

З позиції діяльнісного підходу комунікація — це складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами у спільній діяльності і обмін, що включає в себе інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини [1, С.244].

Концептуальний термін «комунікація» відноситься до поведінки, властивої тільки людині і є процесом або продуктом процесу злиття генетично визначеного мовлення і культурологічно ідентифікованої мови. Людська комунікація може бути розглянута на трьох рівнях: внутрішньоособистісному (intrapersonal), міжособистісному (interpersonal: one-to-one) і масової комунікації (person-to-persons). Поняття «комунікація» у сучасній мисленнєвій культурі представлено теоріями Ю.Хабермаса і Г.П. Щедровицького. Ю.Хабермас говорить про комунікативну діяльність, Г.П. Щедровицький — про мислекомунікції у системі мислєдіяльності.

Таке розуміння комунікації ґрунтується на методологічних положеннях, що визнають нерозривність суспільних і міжособистісних відносин, що означає зв'язок комунікації із системою професійної діяльності і відбиває характер цих відносин у самій комунікації. «де загальні психологічні закономірності процесів спілкування виступають у найбільш характерному, найбільш оголеному та найбільш доступному для дослідження вигляді» і базуються на положенні єдності спілкування і

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України діяльності, яке припускає, що «будь-які форми спілкування є специфічними формами спільної діяльності людей» [2].

Поняття «комунікація» містить у собі когнітивний аспект, тобто спробу сприйняття і розуміння дій іншого індивідуума. Якщо комунікація інтенціональна, то у вузькому розумінні вона служить одній загальній меті — обміну інформацією або навіть обміну розуміння, що і є етимологічним поняттям самої комунікації «communicate — to make common or shared» [3].

Усяке використання мови, а тим самим вся людська життєдіяльність, у якомусь (нехай якому-небудь мінімальному) сенсі може визначатися як комунікація [4]. У цьому є виправданні визначення поняття мови у Празькій лінгвістичній школі через комунікацію як основну функцію мови, від якої похідними є усі інші функції. Ф.Данс і К.Ларсон у книзі «The Functions of Human Communication» наводять 126 визначень комунікації різних авторів. От деякі з них:

комунікація — це соціальний процес, що використовує періоди кодування, повідомлення посередника, одержання і декодування;

комунікація — це поняття, що описує процес переносу значення від одного індивідуума до іншого;

комунікація повинна бути двостороння, тому що відповідна реакція є частиною комунікації;

комунікація — це термін, що відноситься до будь-якого динамічного процесу.

Ми дотримуємося розуміння комунікації як цілеспрямованого процесу передачі інформації, у якому існують два або більше учасники — мовець (адресант) і слухачий (адресат) і основна функція якого — обмін інформацією. У цьому зв'язку необхідно зазначити, що точка зору, при якій слухачий як комунікант є пасивною особою, представляється невірною. М.М.Бахтін, критикуючи цю точку зору, зазначав, що поняття «слухачий» і «розуміючий» як партнери «мовця» є науковими фікціями. Справді, той, що слухає, сприймаючи і розуміючи (мовне) значення мовлення, одночасно займає по відношенню неї активну відповідну позицію: погоджується або не погоджується з нею (повністю або частково), доповнює, готується до виконання тощо ... Звичайно, не завжди має місце безпосередньо наступна за висловленням голосна відповідь: активно відповідне розуміння почутого (наприклад, команди) може безпосередньо реалізуватися у дії (виконання зрозумілого і прийнятого до виконання наказу або команди). І сам мовець налаштований на таке активно відповідне розуміння: він чекає не пасивного розуміння, а відповіді, згоди, співчуття, заперечення, виконання тощо [5].

Під прагматичною інформацією ми розуміємо основний корпус знань, припущень, думок і почуттів, доступних індивідуумові на будь-якому рівні комунікації. Прагматична інформація мовця включає уявлення про прагматичну інформацію слухачого і, навпаки, того, що

відіграє важливу роль у вербальній комунікації. Таким чином, акт комунікації не є способом здійснення інтенції мовця, а є результатом взаємодії інтенції всіх (двох і більше) учасників комунікації. Хоча інтенція мовця переважно активна, спрямована зовні, а інтенція слухача переважно рецептивна, проте, комунікативний акт необхідно змінює тим або іншим способом психічний, ментальний стан як першого, так і другого. Адресат — така ж людина, як і мовець, і його інтенція у комунікативному акті не менш важлива, чим інтенція мовця. І тільки при вдалій комбінації цих двох інтенцій (сприятливих для мовця) можливий очікуваний мовцем результат — здійснення адресатом тієї або іншої дії.

Відповідно до концепції О.М. Леонтьєва, спілкування - це діяльність. У психологічному словнику комунікація, спілкування визначаються як «взаємодія двох або більше людей, що полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або ефектно-оцінного характеру» [1]. Як бачимо, крім інформаційної функції у цьому випадку є присутнім функція обміну ідеями, почуттями, настроями. У словнику з етики визначення даного поняття звучить у такий спосіб: «спілкування — одна з форм людської взаємодії, завдяки якій індивіди творять один одного» [6]. У цьому визначенні переважає внутрішня духовна сутність спілкування. Для культурної людини духовне спілкування є найважливішою умовою його існування.

Багато чого для розуміння психології особистості і міжособистісного спілкування дають праці С.Л. Рубінштейна, який глибоко проаналізував роль діяльності і спілкування людей у функціонуванні їхньої психіки, розумової діяльності - інтеріоризації. Вони сприяють системному науковому розумінню інформаційної основи комунікативної діяльності особистості [7, С.688].

Л.С.Виготський, який розробив культурно-історичну теорію розвитку психіки, розкрив роль діяльності людини і знакових систем, насамперед, мовлення у розвитку його психіки. Ідеї С.Л. Рубінштейна і Л.С. Виготського, розроблені ними діяльнісний підхід у психології і культурно-історичній теорії функціонування і розвитку психіки людини одержали свій творчий розвиток у працях С.Д.Максименка, О.М. Леонтьєва, О.Р. Лурії, А.В. Запорожця, Д.Б. Ельконіна, Б.Г.Ананьєва та інших вітчизняних вчених. Багато положень їхніх робіт торкаються проблем як загальної, так і соціальної психології, у тому числі психології міжособистісного спілкування.

Довгий час у вітчизняній педагогіці розглядалося тільки поняття спілкування, а не комунікація, хоча вже у давній час була визначена не тільки сутність комунікації, але й основні підходи до її вивчення, визначені ще Платоном у діалозі «Федр», що вперше називає способи обміну інформацією між людьми: мовлення і писемність [8, С.24]. Багато важливих проблем були розглянуті ще Цицероном, що визначив основні завдання комунікації, а саме доречність висловлень «що, де, як» [9, С.52].

В.Д. Ширшов диференціює поняття комунікація і спілкування [10]. Виділяють формальну і неформальну, усну і письмову, міжособистісну і безособистісну, плановану і спонтанну комунікацію. Можна говорити про математичну, економічну, педагогічну і іншу комунікацію. В.Д. Ширшов висуває гіпотезу про те, що, скільки у природі і суспільстві існує стільки видів і типів інформації, скільки шляхів і способів її циркуляції, стільки ж може бути й видів комунікації [Там же, С. 24].

Багато проблем психології комунікативного спілкування і міжособистісних відносин розглядаються у роботах Г.М. Андреевої, Б.Ф. Поршнева, Б.Д. Паригіна, А.К.Уледова, М.Г. Ярошевського та інших вчених. Так, М.Г. Ярошевський розглядає спілкування як психосоціальне відношення між людьми, при якому відбувається безперервний «обмін реакціями» і «кожний з його учасників сприймає іншого як суб'єкт, здатний змінити свою поведінку залежно від внутрішніх психологічних установок особистості, що сприяє науковому розумінню проблем комунікації» [11].

Все це має пряме відношення до формування спілкування, як і концепція про «психічні» або «психологічні» відносини між людьми, що характеризують особистість як активного суб'єкта з його селективним характером внутрішніх переживань і зовнішніх дій, спрямованих на різні сторони об'єктивної дійсності» [12—13]. Рішення цих завдань відноситься до значних досягнень вітчизняної психології.

Глибока розробка проблем взаємозв'язку суспільних відносин людей і їхніх міжособистісних відносин, місця комунікації у системі зазначених відносин, аналіз структури спілкування, його комунікативної, інтерактивної і перцептивної сторін міститься у роботі Г.М. Андреевої [2]. С.Д. Максименко розглядає спілкування як одну з найважливіших умов розвитку суспільства й особистості [14]. У вітчизняній психології існує кілька підходів до розуміння спілкування. Ми дотримуємося принципу нерозривної єдності спілкування і діяльності. Р.С. Немов розглядає змістовну сторону спілкування як сукупність матеріальної, когнітивної, кондиційної, мотиваційної і діяльнісної складових [15, С.433].

О.В. Селезньова визначає спілкування як специфічну діяльність у системі «суб'єкт-суб'єкт», засновану на русі психологічної інформації, спрямованої на ту або іншу зміну у свідомості або поведінці учасників спілкування яка підвищує ступінь їх спільності при збереженні неповторної індивідуальності кожного [16]. Спілкування залишається таким лише доти, поки суб'єкт зберігає свою суб'єктивність у взаєминах з іншим суб'єктом, а останній орієнтується на свого партнера саме як на партнера по спільній діяльності, тобто як на суб'єкта, а не як на об'єкт.

Слід зазначити, що у більшості досліджень, присвячених проблемам спілкування, включеного у професійну діяльність, поняття «спілкування» і «комунікативна діяльність» використовуються як

тотожні. Так, М.І. Лісіна пропонує виділяти у спілкуванні як комунікативній діяльності наступні компоненти: предмет спілкування — інша людина, партнер по спілкуванню як суб'єкт; потребу у спілкуванні — прагнення людини до пізнання і оцінки інших людей, а через них і за допомогою їх — до самопізнання і до самооцінки; комунікативні мотиви — те, заради чого використовується спілкування; дії спілкування — одиниці комунікативної діяльності, цілісний акт, адресований іншій людині і спрямований на неї як на свій об'єкт. Дві основні категорії дій спілкування - ініціативні акти і відповідні дії; завдання спілкування — ціль, на досягнення якої у даних конкретних умовах спрямовані різноманітні дії, чинені у процесі спілкування; засоби спілкування — операції, за допомогою яких здійснюються дії спілкування; продукти спілкування — утворення матеріального і духовного характеру, що створюються як результат спілкування.

Принципово важливою особливістю комунікативної діяльності є те, що вона так чи інакше торкається всіх структурних компонентів професійної праці фахівців класу «людина-людина», виступає у ролі головного засобу їхньої професійної діяльності, що не може бути замінено якими-небудь іншими засобами і без якої діяльність просто не може бути виконана. Комунікативна діяльність є чинником, що визначає якісні характеристики результату (продукту) професійної діяльності. Комунікативна діяльність розвивається за певним алгоритмом, детермінованим специфічними особливостями конкретного виду професійної діяльності. У межах відхилень, що допускаються вимогами професії, суб'єкт професії може (і повинен) реалізовувати у комунікативній діяльності власні комунікативні і інтерактивні здібності.

Аналіз психологічної літератури показує, що професійне спілкування багатофункціональне, воно припускає реалізацію наступних функцій: організація спільної діяльності, обмін думками, позиціями, досвідом (комунікативна); виникнення нового знання (гносеологічна); осмислення мотиваційної основи взаємодії, узгодження спільних зусиль (емотивна); співтворчість, що припускає наявність особистісного, морально-етичного компонента, формування системи цінностей, ідеалів (креативна).

Визначаючи спілкування як «взаємодію людей, змістом якого є взаємне пізнання і обмін інформацією за допомогою різних відносин, сприятливих для процесу спільної діяльності В.М. Панф'юров виділив у ньому чотири моменти: зв'язок, взаємодія, пізнання, взаємовідносини, відповідно, намітивши чотири підходи до вивчення спілкування: комунікативний, інформаційний, гностичний (пізнавальний) і регулятивний [17].

У цей час розповсюдженим є підхід, відповідно до якого у спілкуванні розглядаються комунікативна, інтерактивна і перцептивна сторони. Суттєво, що всі ці функції у спілкуванні реалізуються одночасно.

Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України
Комунікативна сторона реалізується в обміні інформацією, інтерактивна — в процесі регуляції взаємодії партнерів по спілкуванню за умови однозначності кодування і декодування ними знакових (вербальних, невербальних) систем спілкування, перцептивна ж — у «прочитанні» співрозмовника за рахунок таких психологічних механізмів, як порівняння, ідентифікація, аперцепція, рефлексія. Залежно від ступеня сформованості групи тих, що навчаються, може бути більше виявлена та або інша сторона цього процесу. Сторони спілкування одержують власне функціональне навантаження і розглядаються такі, що реалізують різні функції спілкування.

Класифікація Б.Ф. Ломова є близькою до цієї класифікації і виділяє наступні сторони спілкування: 1) інформаційно-комунікативну, що охоплює процеси прийому-передачі інформації; 2) регуляційно-комунікативну, пов'язану із взаємним корегуванням дій при здійсненні спільної діяльності; 3) афективно-комунікативну, що відноситься до емоційної сфери і відповідає потребам у зміні свого емоційного стану [18]. Класифікація С.Ю. Головіна виділяє: 1) робочу інструментальну функцію спілкування; 2) синдикативну функцію; 3) трансляційну функцію; 4) функцію самовираження [19, С.356].

Згідно А.А. Брудному, у спілкуванні можуть бути виділені три початкові функції: активаційна — спонування до дії; інтердиктивна — заборони, гальмування — («не можна-можна»); дестабілізуюча — погрози, образи і т.п., і чотири основні функції спілкування: інструментальна — координація діяльності шляхом спілкування; синдикативна — створення спільності, групи; самовираження; трансляційна функція. Остання становить особливий інтерес, тому що ця функція лежить в основі навчання: через спілкування і відбувається навчання особистості, як інструментальною, санкціонованою і організованою державою, так і власне індивідуально неформально, що відбувається у процесі повторюваних контактів з людьми, здатними передавати даній особі свої знання і навички» [20, С.34].

Слід зазначити, що питання мовної особистості широко досліджуються у психолінгвістиці, соціолінгвістиці у зв'язку зі значенням людського фактора в процесі породження мовлення, у механізмах експресивності у зв'язку з її соціальною диференціацією й варіюванням. Ю.М. Караулов виділяє три рівні у теоретико-гносеологічній моделі мовної особистості: вербально-семантичний, лінгво-когнітивний і комунікаційний [21]. Ще більш детальний аналіз функцій спілкування дозволяє диференціювати контактну, інформаційну, спонукальну, координаційну.

Таким чином, ми можемо зазначити, що найчастіше у класифікаціях описуються комунікативні аспекти спілкування. Ділове спілкування, насамперед, ґрунтується на інформаційній, комунікативній і регулятивній стороні, включаючи і невербальні засоби спілкування. Отже, як показали проведені дослідження, у руслі широкомасштабних

змін у сфері лінгвістики, психології, соціології і методики викладання іноземних мов, пов'язаних з явищем комунікативності, з'явилось поняття «іншомовна комунікативна компетентність». Із проаналізованих нами джерел очевидно, що воно прийшло на зміну поняттю «лінгвістична компетентність» і розглядається в основному як сукупність лінгвістичного і прагматичного аспектів. Разом з тим, деякими авторами іншомовна комунікативна компетентність розуміється як здатність знаходження адекватного ситуаціям взаємодії вербальних і невербальних засобів і способів формування і формулювання думки при її породженні та сприйнятті на рідній і нерідній мовах [22-23 та ін.]. О.Ю. Іскандарова розглядає іншомовну комунікативну компетентність як комплекс властивостей особистості, прагнення до якого створює найкращі умови мотивації навчально-пізнавального процесу, оскільки забезпечує оптимальну психологічну повноцінну взаємодію у процесі засобами іноземної мови [24].

У цілому аналіз дослідження розробленості проблеми іншомовної комунікативної компетентності у дослідженнях вітчизняних вчених показав, що проблеми комунікації, комунікативної діяльності, спілкування і комунікативної компетентності є актуальними для дослідження у різних галузях науки; термін «іншомовна комунікативна компетентність» є новим і на даний час продовжує активно розроблятися у педагогії, психології, акмеології та інших науках. Разом з тим необхідним вбачається сформулювати поняття «іншомовна комунікативна компетентність» для його подальшого використання при навчанні іноземній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Психологічний словник. – М., 1987.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 378 с.
3. Allwood J. Survey and performance assessment of solution methods for elastic rough contact problems / Journal of Tribology, 2005, №127(1). – P.10-23.
4. Литвинов В.П. О лингвистическом основании социальных наук // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – Пятигорск. 1998, № 3. – С.10–14.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
6. Словарь по этике / Под ред. И.С. Кона. – М.: Политиздат, 1981. – 431 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 688 с.
8. Платон. Избранные диалоги. – М.: Наука, 1965. – 506 с.
9. Цицерон Марк Туллий. Из трактатов об ораторском искусстве / Об ораторском искусстве. – М.: Знание, 1973.

10. Ширшов В.Д. Педагогическая коммуникация: теория, опыт, проблемы. – Екатеринбург: Урал.гос.пед.ун-т., 1994. – 128 с.
11. Ярошевский М.Г. Психология в XX столетии. – М: ИПЛ, 1974. – 477 с.
12. Мясичев В.Н. Психология отношений. – М.: ИПП, 1995. – 386 с.
13. Леонтьев А.Н. Проблема деятельности в психологии / Вопросы философии. – 1972, №9. – С.104-106.
14. Максименко С.Д. Психология в социальной та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури: Навчальний посібник для вищої школи. – К.: Наукова думка, 1998. – 224 с.
15. Немов Р.С. Психология. В 2 кн. Кн.1 Общие основы психологии. – М.: Просвещение, 1994. – 576 с.
16. Селезнева Е.В. Общение как среда для саморазвития личности / Под общ. ред. А.А. Деркача. – М.: РАГС, 2002. – 192 с.
17. Панферов В.Н. Психология общения // Вопросы философии – 1972, №7. – С.162-165.
18. Ломов Б.Ф. Общение как проблема общей психологии. // Методологические проблемы социальной психологии. – М.: Наука, 1975. – С.124-134.
19. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. – Мн.: Харвест, 1997. – 800 с.
20. Брудный А.А. К теории коммуникативного воздействия // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М., 1977. – 68 с.
21. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 2-ое. – М., 2002. – 261 с.
22. Богданов В.В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство // Язык, дискурс и личность. – Тверь, 1990. – С.26–31.
23. Жумаева Л.А. Теоретические основы иноязычной профессиональной компетентности специалиста культуры. – М.: МГУКИ, 2001. – С.20–22.
24. Искандарова О.Ю. Проблемы теории и практики формирования иноязычной профессиональной коммуникативной компетентности специалиста / О.Ю. Искандарова. – Башк. гос. мед. ун-т, Башк. пед. ин-т. – 259 с.

О.В. Осика

ПРОБЛЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ МОРАЛЬНИХ УЧИНКІВ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Мета нашого дослідження – вивчення класифікацій різних типів моральних вчинків, що існують у сучасній психологічній науці. Цю